

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
ім. Б.Д. Гаврилишина

Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

Суровий Олександр Андрійович

Замки України в системі міжнародного та внутрішнього туризму в Україні /
Castles of Ukraine in the System of International and Domestic Tourism in Ukraine

Спеціальність: 015 16 Професійна освіта

Освітньо-професійна програма – Організація туристичного обслуговування

Магістерська робота

Виконав студент групи ПОТОМ-21
Суровий О.А.

Науковий керівник:
Вовк С.В.

Магістерську роботу допущено до захисту:

" ___ " _____ 2020 р.

Завідувач кафедри

_____ О.Я.Гугул

ТЕРНОПІЛЬ – 2020

АНОТАЦІЯ

Суровий Олександр Андрійович – «Замки України в системі міжнародного та внутрішнього туризму в Україні». – Рукопис.

Дослідження на здобуття ступінь вищої освіти «магістр» за спеціальністю 015 «Професійна освіта» - Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020.

В роботі досліджено стан замкових споруд, визначено потенціал їх використання та сформовано пропозиції щодо розвитку замкового туризму.

ANNOTATION

Surovy Oleksandr Andriyovych - "Castles of Ukraine in the system of international and domestic tourism in Ukraine." - Manuscript.

Research on obtaining a master's degree in specialty 015 "Professional Education" - Western Ukrainian National University, Ternopil, 2020.

The state of castle constructions is investigated in the work, the potential of their use is determined and proposals on the development of castle tourism are formed.

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота містить 65 сторінок, 3 таблиць, список використаних джерел із 62 найменувань.

Метою дослідження є характеристика стану замків України, визначення проблем і перспектив їх використання як туристичних об'єктів для розвитку внутрішнього туризму та покращення позицій нашої країни на міжнародному ринку.

Об'єктом дослідження є замки України.

Предметом дослідження є особливості використання в сучасному туризмі замків України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у результаті дослідження визначено стан та потенціал використання замків в туризмі, шляхи вдосконалення державного регулювання цієї сфери, напрями розвитку використання замків України для активізації внутрішнього туризму та покращення позицій країни на міжнародному рівні.

Ключові слова: туризм, конкуренція, стратегія, замок, замковий туризм.

RESUME

Thesis contains 65 pages, 3 tables, a list of used sources of 62 items.

The purpose of the study is to characterize the state of castles in Ukraine, identify problems and prospects for their use as tourist attractions for the development of domestic tourism and improve the position of our country in the international market.

The object of research is the castles of Ukraine.

The subject of the study is the peculiarities of the use of castles in Ukraine in modern tourism.

The scientific novelty of the results is that the study identified the state and potential use of castles in tourism, ways to improve government regulation in this area, the development of castles in Ukraine to intensify domestic tourism and improve the country's position at the international level.

Key words: tourism, competition, strategy, castle, castle tourism.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАМКИ В ТУРИЗМІ	7
1.1. Замки України: поняття та їх класифікація	7
1.2. Туризм як фактор збереження спадщини: історичний досвід і традиції	15
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ В УКРАЇНІ	21
2.1. Оцінка стану замків в Україні	21
2.2. Аналіз використання замків в туризмі в Україні та світі	25
2.3. Державне регулювання використання замків в туризмі	31
Висновки до розділу 2	35
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ УКРАЇНИ В ТУРИЗМІ	37
3. 1. Вдосконалення державного регулювання та зарубіжний досвід	37
3.2. Напрями розвитку використання замків в туризмі	46
Висновки до розділу 3	51
ВИСНОВКИ	53
Список використаних джерел	

ВСТУП

Актуальність проблеми. Архітектурні пам'ятки, залишені нам творцями минулих століть, становлять вагомую частину багатой культурної спадщини нашої держави. Будучи свідками життя народу й еволюції його національної культури, вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності,

вихованні почуття патріотизму в суспільстві. З набуттям Україною незалежності й активним відродженням переважної більшості історичних споруд при широкій зацікавленості суспільства історією і культурою свого народу проблема комплексного дослідження є актуальною в даний час.

Втративши своє функціональне призначення, замкові комплекси України зазнали незворотних руйнувань. На сьогодні немає достовірних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них втрачені назавжди, інші знаходяться у стані руїн. У той же час фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, але й складовою туристичної інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де понад третина подібних комплексів використовується у готельному і ресторанному бізнесі. Розуміння ролі і значення замкових комплексів у розвитку туристичної індустрії України.

У сучасній українській науці пам'ятки фортифікаційного зодчества вивчаються переважно представниками історичної галузі знань як втрачені об'єкти архітектурної спадщини та об'єкти культури, що потребують охорони. Зокрема, цій тематиці присвячені публікації В. Вечерського, В. Горбика, О. Лесика, О. Мацюка, О. Пламеницької та ін. Як об'єкти туризму замкові комплекси описані у незначній кількості публікацій, серед яких слід виділити дослідження О. Жукової, М. Рутинського щодо можливостей туристичного відродження фортифікаційних споруд. Доцільність розробки цієї теми очевидна – на міжнародному ринку туризму цей вид починає розвиватися з кожним роком все швидше, але в Україні цей процес сповільнений.

Метою дослідження є характеристика стану замків України, визначення проблем і перспектив їх використання як туристичних об'єктів для розвитку

внутрішнього туризму та покращення позицій нашої країни на міжнародному ринку.

Об'єктом дослідження є замки України.

Предметом дослідження є особливості використання в сучасному туризмі замків України.

Реалізація мети дослідження обумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати сутність замкових комплексів, їх види та класифікації;
- дослідити туризм як фактор збереження культурної спадщини;
- здійснити оцінку стану замків України;
- проаналізувати використання вітчизняних замків в туризмі та вивчити досвід зарубіжних країн в цій сфері;
- дослідити державне регулювання в сфері регулювання використання замків в туризмі;
- розробити пропозиції вдосконалення державного регулювання щодо використання замків в туризмі та адаптації зарубіжного досвіду в цій сфері;
- сформувати напрями розвитку використання замків в туризмі.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети обумовило необхідність використання загальнонаукових методів: історичний (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний), системний, типологічний, пізнавальний, а також статистично-графічний метод, представлені в монографіях і наукових публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених у сфері використання замків в туризмі.

У процесі проведення дослідження було використано методи аналізу й синтезу (для уточнення сутності зовнішньоекономічної діяльності та

управління нею на підприємстві); структурно-функціональний метод (для розробки структурно-функціональної схеми системи організації ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства); статистичні методи (для визначення динаміки зміни обсягу наданих послуг на ринку автомобільних вантажних перевезень; для визначення динаміки зміни середньооблікової чисельності працівників); метод експертних оцінок (для оцінки діючої організації управління зовнішньоекономічною діяльністю).

Інформаційною базою дослідження стали закони України, постанови Кабінету Міністрів України, дані Державного комітету статистики України, дані статистичної звітності й аналітичних обстежень результатів діяльності суб'єктів туристичної сфери, довідкові матеріали, публікації періодичних видань, науково-практичних конференцій, спеціальна економічна література.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у результаті дослідження визначено стан та потенціал використання замків в туризмі, шляхи вдосконалення державного регулювання цієї сфери, напрями розвитку використання замків України для активізації внутрішнього туризму та покращення позицій країни на міжнародному рівні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані покращення використання замків України в туризмі та формування програм розвитку туризму.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на конференції «Розвиток індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: сучасний стан і перспективи (Тернопіль, 2020 р.)

Публікації.

1. Суровий О. А. Замки України в системі міжнародного та внутрішнього туризму в Україні. *Розвиток індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: сучасний стан і перспективи*: збірник тез доповідей ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 22 травня 2020 р. Тернопіль, 2020. – С. 74-76.

РОЗДІЛ 1

ЗАМКИ В ТУРИЗМІ

1.1. Замки України: поняття та їх класифікація

У багатій та різноманітній історико-архітектурній спадщині України визначне місце займають пам'ятки оборонної архітектури. Оборонне зодчество досконале з погляду функціональності архітектури, єдності форми і конструкції, поєднання традицій і новаторства. Водночас з вимогами доцільності в оборонному будівництві значну роль відіграють естетичні норми, завдяки чому фортеці і замки залишаються витворами високого мистецтва архітектури.

Перш ніж ми перейдемо до класифікацій замків розглянемо що таке «замок». Таке явище як замок досліджують архітектори, історики, археологи. Науковці розглядають поняття «замок» під різними кутами зору у таких основних напрямках як кастеологічний, архітектонічний, археологічний, історико-соціологічний та історико-воєнний. У кожному з напрямів дослідники по-різному розуміють термін «замок», надаючи перевагу його окремим характеристикам. Польський дослідник оборонної архітектури Я. Богдановський зазначає, що всі ці напрямки мають свої основні як чітко наукові течії, так і поверхневі, популяризаторські, не позбавлені від великої кількості спрощень, чи навіть помилок, або також від своєрідних манівців, які, зазвичай, виникають зі стислого оточення спеціальності [12; с. 18]. Багатозначність поняття «замок» впливає зі складності самого явища і з його

різносторонності. Жодна з характеристик не заперечують одна одну, більш того вони взаємно уточнюються [16; с. 66].

Замок – одночасно житло феодала і фортеця – одне з найхарактерніших явищ феодальної епохи [4; с. 5-6]. Білоруський дослідник М. Макаров вказує, що слово «замок» з'явилося у результаті літературного перекладу з німецької мови «der Schloss», яке пізніше воно було запозичене східнослов'янськими мовами [3; с. 54-55]. У Великому князівстві Литовському і у Речі Посполитій цим словом позначали укріплення різного призначення: садиби феодалів, поселення переважно воєнного характеру, які зводили для оборони краю і стратегічних пунктів. У Західній Європі у середньовіччі поняття «замок» також не було строго детермінованим [1; с. 66]. Традиційну назву «замок» продовжували застосовувати до резиденцій, які втратили свої оборонні риси, або до споруд, стилізованих під замки, але без оборонної цінності в мілітарному значенні [12; с. 563-564].

Замок інколи розглядають у складі більш широкого поняття "фортеця" [4, 5]. Особливо це стосується замків XVII ст. [12; с. 563, 13]. Або навпаки, існують приклади, коли назва «замок» присвоювалась фортецям, які не мали житлової функції [9; с. 50].

Радянський дослідник П. А. Раппопорт, який досліджував укріплення раннього середньовіччя вказує, що хоча феодальні замки могли бути представлені різними варіантами (слабо укріплені боярські двори чи сильні княжі замки), їх соціальна суть від цього мало змінювалася. Могли існувати і повністю воєнні, прикордонні замки, які не мали специфічних рис феодальної садиби [6; с. 64].

Б. Дибас стверджує, що в Речі Посполитій впродовж XVII ст. наступають важливі зміни в термінології, яку застосовували для окреслення

уфортифікованих об'єктів. Дослідник зазначає, що з тридцятих років XVII ст. поряд з терміном «замок» починає застосовуватись термін «фортеця». Причому, термін «фортеця» застосовують до таких мілітарних об'єктів як замок і місто. Термін «замок» в середині XVII ст. перестає застосовуватись до об'єктів, які виконують й надалі усі свої функції крім мілітарної. Б. Дибас вважає, що застосування терміну «фортеця» є відображенням таких процесів як, наступаючий розвиток воєнної техніки і його вплив в сфері політичного устрою і в суспільно господарській сфері формування явища і поняття новітньої фортеці [13; с. 77-78].

Білоруські вчені у працях присвячених дослідженню замків Ю. Заяц, Г. Семянчук, М. Макаров пропонують шляхи виокремлення замку з широкого загалу укріплених поселень і фортець. Г. Семянчук вказує, що замок одночасно був уфортифікованою резиденцією сеньйора (не тільки королівською чи князівською, але загалом великого вельможі), тобто, одночасно об'єктом фортифікаційного мистецтва і феодальним центром (елементом цивільної та військової влади). Однак, разом з тим, це була приватна власність, а не громадська, центр володінь і садиба приватно-земельної одиниці, її слуг і власників, місце з іншим значенням ніж укріплене місто [16]. Ю. Заяц наголошує на важливості соціального призначення як головного критерію у виокремленні замку з ряду укріплених поселень [1; с. 67]. Автор вказує, що з усіх укріплених поселень, які у джерелах називають замками, справжніми замками в соціальному сенсі цього слова є: 1) великокняжі (королівські) резиденції; 2) сеньйоральні резиденції (приватні замки у приватновласницьких містах і містечках, центрах латифундій); 3) укріплене житло феодала у всякій місцевості. М. Макаров підсумовує, що замок як оборонний об'єкт характерний приватною власністю на нього [3; с. 54-55].

Отже, головним підтвердженням того, що певний оборонний комплекс чи укріплене поселення є замком є його соціальне призначення. Підсумовуючи дослідження Я. Богдановського, Г. Семянчука, М. Макарова, В. Красовського, Ю. Зайца, Б. Гверкена можна охарактеризувати замок XVI-XVIII ст. з архітектурної точки зору - як окремий домінуючий комплекс оборонних, житлових, господарських та інших допоміжних споруд, пов'язаних спільним периметром укріплень. Цей комплекс в період мілітарного функціонування був пристосований до тривалої оборони в умовах облоги, у ньому, першою чергою, були присутні укріплення, які були розраховані на результативне протистояння можливого супротивнику, укріплення, які б уособлювали могутність і владу власника замку та служили б гарантом його безпеки. Невід'ємною рисою замку є присутність основної житлової споруди з репрезентативними чи резиденційними рисами, в якій проживала родина вельможі - власника замку, чи намісник власника замку з родиною, адже в замок стікався постійний потік візитерів і гостей, у замку виконувалися справи з управління прилеглими територіями і він був господарським осередком. Крім того, на території замку, зазвичай, знаходились другорядні житлові споруди для гарнізону, прислуги та інших жителів замку, культова споруда (каплиця або храм), господарські споруди та інші.

Дослідники оборонної спадщини вказують, що поява, існування і занепад такого явища як замок у різних державах відбувається в різні часові періоди і нерозривно пов'язаний з суспільно-політичним устроєм держави [10, 11]. Окрім того, для різних регіонів і різних періодів для замків характерні окремі риси. Проте можна виокремити такі спільні риси замків, як поєднання у одному комплексі резиденційно-житлових і оборонних функцій.

Нині існують різні підходи до класифікації замків. Розглянемо деякі з них. Так, доктор історичних наук О. Мацюк розробив таку класифікацію оборонних споруд України:

- давньоруські укріплені городи;
- міста-фортеці;
- замки;
- оборонні монастирі;
- церкви, костели, синагоги;
- військові укріплення;
- сторожові вежі;
- оборонні дзвіниці.

О. Лесик запропонував класифікувати всі замки і монастирі України за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів відпочинку й туризму [12]. На основі аналізу історичної цінності замків і монастирів, особливостей їх розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих пам'яток до сучасних реалій усі оборонні споруди нашої держави необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи (рис. 1.1).

Туристично-краєзнавча класифікація оборонних споруд України

Клас А. Замки і фортеці, придатні для використання під історико-архітектурні заповідники та музеї

Клас Б. Замки і фортеці, придатні для використання під заклади відпочинку й туризму (тематичні готелі, лицарські ресторани, анімаційні театри-скансени)

Клас В. Замки, фортеці і монастирі, придатні для часткового туристично-краєзнавчого використання (з відведенням окремих приміщень під міні-готелі чи таверни)

Клас Г. Замки і фортеці, туристично-краєзнавче впорядкування яких

Рис. 1. 1. Туристично-краєзнавча класифікація оборонних споруд
України

О. Лесик до класу А відносить такі пам'ятки архітектури:

- заповідники в Києво-Печерській лаврі, Львові, Луцьку, Білгороді-Дністровському, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Судаку;
- музеї в замках Ужгорода, Луцька, Олеська, Мукачева, Острога, Меджибожа, Чинадієво, Золочева, Києва, Тереховлі, Хотина; Братський і Видубецький монастирі в Києві, Воанесенський монастир у Переяславі-Хмельницькому, монастир єзуїтів у Вінниці, Миколаївський монастир у Шаргороді, монастир єзуїтів у Луцьку, монастир у Любишові, Кармелітський монастир у Бердичеві, Здвиженський монастир у Полтаві, монастирі у Виноградіві, Городенці, монастир-скит у Маняві, Домініканський, монастирі Кармелітський, Онуфріївський, кларисок, бернардинців у Львові, монастирі василіян у Червонограді, Жовкві, Введенський монастир у Ніжині, Троїцький монастир у Кам'янці-Подільському, Єлецький монастир у Чернігові.

До класу Б віднесено замки і монастирі, придатні для використання під;

- готелі: замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, Старому Селі, Олиці, Клевані, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, Гамаліївці, Львові, Луцьку, Сокалі, Ізяславі, Гусятині, Путивлі; частина історичних приміщень Мгарського та Мовчанського монастирів;
- відпочинкові пансіонати: замки у Бродах, Підгірцях, Збаражжі; частина приміщень монастирів у Гусятині, Гвіздці, Дубні, Городку, Хрещатику, Слов'яногірську, Микулинцях, Барі, Зимному, Плісницькому;
- турбази з умовами будівництва спальних корпусів: замки в Поморянах, Летичеві, Панівцях, монастир у Золочені, монастир домініканців у Перемишлянах, монастир реформатів у Раві-Руській, Троїцький монастир у Межиріччі, монастир бригідок у Сокалі, Троїцький монастир у Сатанівській Слобідці;
- туристичні притулки: замки в Золотому Потоці, Яблунівці, Сидорові, Микулинцях, Ізяславі, Старокостянтиніві, монастир шариток у Луцьку, Воскресенський монастир у Корці, монастир францисканців у Кам'янці-Подільському.

До класу В віднесено замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів:

- замки в Невицькому, Хусті, Гологорах, Кудринцях, Скалі-Подільській, Скалаті, Долині, Чернелиці, Добромилі, Фортеці, Алушті, Феодосії, Судаку, монастирі єзуїтів у Вінниці, Луцьку, Львові, монастирі бернардинців у Львові, Луцьку, Бережанах, монастирі кармелітів в Олеську, Бердичеві, Львові, монастир-скит

у Маняві, монастир у Севастополі, Домініканські монастирі у Жовкві, Львові;

- пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці, фортеці в Білгороді-Дністровському, Судаку, Феодосії, Валаклаві, Каменському, Севастополі, монастирі домініканців у Белзі, Успенський монастир у Бахчисараї, скельний монастир у Лядові, комплекс замків і монастирів у Львові та Луцьку.

До замків і монастирів класу Г віднесено численні пам'ятки, що використовуються під історико архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для перестарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси.

Під історико-архітектурні заповідники та музеї варто використовувати найцінніші замкові й монастирські ансамблі в комплексі з іншими пам'ятками історії та культури, мальовничими навколишніми ландшафтами. Названі архітектурно-територіальні комплекси відводять під національні історико-культурні заповідники. В окремих пам'ятках архітектури цих заповідників можуть влаштовуватися різноманітні музеї, а частина території та архітектурної спадщини може бути відведена під заклади анімаційно-ремісничого, сувенірно-торгового, нічліжного й гастрономічного призначення.

Замкові комплекси являють собою укріплену територію з житловими, господарськими, культовими, військовими та ін. будівлями зазвичай оточену об'єктами і спорудами оборонного типу – валами, ровами, мурами, бастіонами, вежами тощо. Їх можна класифікувати за значною кількістю ознак

[1]. Для туристичного використання найбільше значення мають наступні класифікаційні підходи.

За ступенем збереженості замкові комплекси можуть бути незруйнованими, зруйнованими і відновленими, зруйнованими і невідновленими.

Останні представлені зруйнованими зі значними залишками-руїнами, доступними для огляду, та зруйнованими без значних залишків, які не дають уявлення про план споруди і недоступні для огляду.

За цінністю замкові комплекси можуть мати всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик.

Класифікація за архітектурним стилем передбачає поділ замкових комплексів на споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях.

За хронологією замкові комплекси України належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800-1240 рр.); доба монголо-татарського, литовського і польського панування (1240-1648 рр.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648-1775 рр.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775-1917 рр.).

На нашу думку, за особливістю призначення серед замкових комплексів слід розрізняти замки-фортеці і замки-палаці. Обидва об'єкти є пам'ятками оборонного зодчества, але дещо різняться між собою.

Запропонована класифікація замків й інших оборонних споруд України за ознаками їх можливого використання під установи відпочинку і туризму

передбачає комплексну участь усіх пам'яток історії та культури з іншими цінними факторами розвитку туризму (лісові, водні, кліматичні ресурси).

Якщо замки класів Б та В безпосередньо можна використовувати під туристичні заклади, то всі інші пам'ятки є суто пізнавально-екскурсійними туристичними об'єктами.

1.2. Туризм як фактор збереження спадщини: історичний досвід і традиції

Жителі планети все більше і більше подорожують з оздоровчими, пізнавальними, діловими, релігійними, освітніми, розважальними й іншими цілями. Кількість міжнародних туристських прибуттів незмінно зростає і в першому десятилітті XXI ст., за прогнозами Всесвітньої туристської організації ООН (UNWTO), досягла понад одного мільярда. Варто зазначити також, що більше двох мільярдів чоловік сьогодні подорожують усередині своїх країн, тобто кажучи професійною мовою, займаються внутрішнім туризмом. Таким чином, можна сміливо стверджувати, що половина людства, так чи інакше, залучена в сферу туризму. Серед кількості видів та форм туризму, що постійно збільшується, культурний і екологічний туризм стійко займають провідне місце. Більше 40 % світового туристського потоку обумовлене тільки культурними мотиваціями, тобто прагненням пізнати, споглядати, доторкнутися, відчувати, познайомитися зі світовими, національними і місцевими культурними цінностями, звичаями, етнографічними особливостями.

В міру наростання туристського потоку, викликаного культурними мотиваціями і тягою до подорожей в умовах природних умовах, в туристський оборот залучається все більше об'єктів і явищ культурного та природного середовища. При цьому виникає немало проблем, пов'язаних з вибором таких підходів до туристського використання спадщини, які не лише забезпечували б збереження об'єктів культурної і природної спадщини, але і стимулювали б процеси їх відродження, впливали б на динаміку їх допустимих трансформацій і перетворень. Наша країна, маючи колосальний історико-культурний туристський потенціал, має безперечну перспективу розвитку і розширення туристського обслуговування у сфері культурного і екологічного туризму. Цьому сприяють розвиток інфраструктурних інституцій на сучасному етапі, підвищення інтересу до України у світі, розвиток сфери послуг суміжних з туризмом галузей і цілий ряд інших факторів.

В зв'язку з цим актуалізуються проблеми збереження і відродження спадщини в процесі їх туристського використання. Причому спектр цих проблем досить широкий - від охорони об'єктів від туристів до збереження автентичності сприйняття. Тому потрібно, відповідно, широкий арсенал нормативно-правових і організаційних заходів для успішного їх вирішення в інтересах збереження спадщини. За період з 80-х рр. ХХ ст. світова спільнота значно просунулася в питаннях регулювання взаємовідносин спадщини і туризму.

На міжнародному рівні проблеми і напрями туристського використання спадщини відображені в ряді міжнародних документів Всесвітньої туристської організації ООН. Так, Манільська декларація з світового туризму (1980 р., Декларація "В", п. 10) свідчить: "Розвиток туризму як на національному, так і на міжнародному рівні може здійснити позитивний внесок в життя націй за

допомогою добре підготовленої і якісної пропозиції, що захищає і зберігає культурну спадщину, цінності туризму і навколишню природну, соціальне і людське середовище.

У Гаагській декларації з туризму (1989 р.) в якості одного з принципів (Принцип III) проголошено: "незіпсоване природне, культурне і людське довкілля є основною умовою розвитку туризму. Більше того, раціональне управління туризмом може внести значний вклад в захист і розвиток фізичного довкілля і культурної спадщини, а також в підвищення рівня життя".

Глобальний етичний кодекс туризму (1999 р.) проголосив, що "право на туризм" має кожна людина нашої планети, а її туристські ресурси є загальним надбанням людства; співтовариства, на території яких вони розташовані, мають по відношенню до них особливі права і обов'язки. Відповідно до Кодексу "право на туризм" включає серед іншого право на збереження культурної самобутності націй і народностей Землі, а також на незіпсоване культурне і людське середовище

У цьому ж кодексі містяться рекомендації для збереженню спадщини при його туристському використанні, у тому числі і відносно використання фінансових коштів для підтримки, охорони, поліпшення і реставрації об'єктів спадщини. Аналогічні підходи задекларовані і в документах ЮНЕСКО.

Зокрема, в якості одного із завдань прийнятого Міжурядовою конференцією "Плану дій з політики в сфері культури в інтересах розвитку" зазначене завдання "добитися того, щоб туризм поважав культури і довкілля і щоб доходи від нього використовувалися також для збереження на справедливій основі ресурсів спадщини і для зміцнення розвитку культури".

Принципово важливе значення для розгляду і вирішення питань збереження спадщини засобами туризму має прийнята і підтримувана UNWTO Концепція сталого розвитку туризму [6. С. 152]. Поява поняття стійкості в публікаціях другої половини 80-х рр. ХХ ст., пов'язаних з документами ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку, стало логічним уточненням поглядів на проблеми довготривалого прогресу, супроводжуваного оцінками джерел підтримки цивілізованого рівня життєдіяльності та примноженням капіталу.

При цьому мається на увазі розвиток господарської системи, регулювання економічної, соціальної та екологічної сфер. Таке регулювання покликане попередити перехід соціокультурних і економічних систем в стан незворотної деградації. Вищенаведені принципові підходи до туристського використання спадщини знайшли своє відображення в законодавстві України як по лінії туризму, так і по лінії культурної і природоохоронної політики. Так, у національному законі про основи туристської діяльності основними цілями державного регулювання туристської діяльності визначені як охорона навколишнього природного середовища, так і створення умов для діяльності, спрямованої на виховання, освіту та оздоровлення туристів; збереження об'єктів туристського показу, раціональне використання природного та культурної спадщини.

Основу історико-культурного та природного потенціалу України становлять такі об'єкти, як історичні поселення, музеї-садиби, музеї-заповідники, національні і природні парки, заповідники і деякі інші типи особливо охоронюваних природних територій - всього більше 1 000 об'єктів, розташованих в самих різних частинах нашої великої країни і приваблюють туристів і екскурсантів.

Саме в цих об'єктах і прилеглих до них місцевостях сконцентровані здебільшого культурно-історичні та природні пам'ятки, зберігаються традиції, є найбільш сприятливі організаційно-управлінські та інші передумови для збереження, пристосування, розвитку і регульованого туристського використання об'єктів спадщини, успішного впровадження сучасних туристських технологій і, як наслідок, надання їм нового імпульсу в соціально-економічному розвитку.

Висновки до розділу 1

Україна характерна великою кількістю замків, розташованих на її території.

Дослідники оборонної спадщини вказують, що поява, існування і занепад такого явища як замок у різних державах відбувається в різні часові періоди і нерозривно пов'язаний з суспільно-політичним устроєм держави. Окрім того, для різних регіонів і різних періодів для замків характерні окремі риси. Проте можна виокремити такі спільні риси замків, як поєднання у одному комплексі резиденційно-житлових і оборонних функцій.

Принципово важливе значення для розгляду і вирішення питань збереження спадщини засобами туризму має прийнята і підтримувана UNWTO Концепція сталого розвитку туризму. Поява поняття стійкості в публікаціях другої половини 80-х рр. XX ст., пов'язаних з документами ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку, стало логічним уточненням поглядів на проблеми довготривалого прогресу, супроводжуваного оцінками

джерел підтримки цивілізованого рівня життєдіяльності та примноженням капіталу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛУМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка стану замків в Україні

Замкові та палацові комплекси мають один з найнижчих рівнів використання в Україні, так як значна їх частина, маючи важливе значення в історії країни, розвиткові архітектурно-будівельних традицій, нині не використовується, залишаючись невідомим для туристів. Звісно, що однією із найважливіших проблем замків, є їх занедбаність та зруйнованість. Досить багато споруд замкового типу перебувають у вигляді «напівруїнації» або ж майже зруйновані, руїни. А ті, на які свого часу кошти надавались для реставрування сьогодні «заморожені», як наслідок світової економічної кризи. Основні причини, які цьому сприяють:

- фінансування розвитку матеріально-технічної бази оборонних твердинь здійснюється за принципом залишку, тому кошти надходять у мізерній кількості;
- байдужість місцевого населення до історико-культурних цінностей;
- проблема функціонального змісту пам'ятки (тобто деякі пам'ятки використовуються явно не за призначенням і не завжди є зрозумілим використання потенційно відреставрованих споруд);
- недосконалі форми державної охорони архітектурно-історичних об'єктів, часто нераціональне використання твердинь;

- відновлення тієї чи іншої пам'ятки не є гарантією її збереження. В разі нераціонального використання або відсутності фінансування споруда знову може занепасти;
- не підтримуються ґрунтовні наукові дослідження замків та фортець;
- гостра потреба проведення реставраційно-консерваційних робіт, впорядкування навколишніх природних ландшафтів;
- атракційна непривабливість, тобто навіть реставрація і відновлення пам'ятки не є гарантією того що вона буде включена в туристичні маршрути;
- недостатня інформованість людей стосовно рекреаційно-туристичного потенціалу замків і фортець;
- слабкий розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, зокрема транспортних сполучень.

Україна вкотре повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цієї проблеми визначається тим фактом, що замкова спадщина перебуває у вкрай занедбаному стані. Хоча наша держава має всі перспективи, щоб зайняти конкурентну позицію на високоприбутковому європейському ринку замкового туризму.

Зараз на державному обліку знаходяться 75 замків. Поряд з цим, не обстеженими й взятими під охорону держави залишаються ще близько 200 фортифікацій чи їх руїн. [2,с.3]

Як вже зазначалось, проблема очевидна – на міжнародному ринку туризму цей вид починає розвиватися з кожним роком все швидше. Але в Україні цей процес сповільнений.

Замкові комплекси, що досліджуються, у зв'язку зі своєю історико-архітектурною цінністю, об'ємно-просторовою композицією беруть активну участь у формуванні силуету міських агломерацій. Здебільшого вони є домінантами забудови, композиційними центрами населених пунктів. Дослідження замкових і монастирських комплексів дало змогу встановити, що практично всі вони поєднані закономірними принципами розташування в населених пунктах. Замки через своє початкове функціональне призначення здебільшого були побудовані на височині, оточені водою (ріки, озера, заливні луки), мали один або два під'їзні шляхи. Розвиток міст, зміна вигляду замків внаслідок війн, пожеж, реконструкцій, втрата ними оборонних функцій зумовили різноманітне їх розташування у міських агломераціях. На сучасному етапі розвитку міст замкові комплекси мають таке розташування: у системі населених пунктів – 29 %; на окраїнах населених пунктів - 33 %; за межами містобудівних утворень – 38 %. Споруджувалися в різний період і протягом багатьох століть різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Саме це зумовило не тільки значну їх різноманітність, а й специфічні особливості розташування. [1 , с.66] Залежно від початкової функції монастирі розташовувалися: в центральній частині забудови міст – 59 %; на окраїнах населених пунктів – 31 %; поблизу населених пунктів – 6 %; за межами населених пунктів – 4 %. Від ролі й місця старовинної споруди чи історико-архітектурного комплексу в системі існуючої забудови залежать не тільки історично-сформований вигляд та об'ємно-планувальна структура населеного пункту, а й функціональний зміст пам'яток, їх фізичне й моральне збереження.[1, с.66]

Дослідження замкових і монастирських комплексів України з точки зору їх взаємозв'язку з ландшафтом та забудовою виявили ряд містобудівних особливостей:

- 1) Замки (29 %) в системі населених пунктів: оточені історикоархітектурною забудовою, де функціонують музеї, заповідники та ін. (Луцьк, Острог, Ужгород, Жовква); відокремлені, оточені пізнішою рядовою забудовою й окремими пам'ятками архітектури (ВолодимирВолинський, Дубно, Мукачеве, Золочів, Тернопіль, Заліжці, Збараж, Феодосія); розташовані на живописному ландшафті, беруть активну участь у формуванні архітектурного силуету населеного пункту (Бар, Алушта, Чернелиця, Довге, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Львів, Броди, Скалат, Тереховля, Долина); оточені рядовою забудовою (Чернелиця, Міжгір'я).
- 2) Замки (33 %) на окраїнах населених пунктів відокремлені і частково оточені історичною забудовою в поєднанні з живописним ландшафтом (Олика, Феодосія, Корець, Виноградів, Іванівці, Жванець, Сатанів, Бережани, Яблунівка, Кременець); відокремлені і частково оточені рядовою забудовою (Феодосія, Клевань, Ізяслав, Рихта, Поморяни, Висічка, Золотий Потік, Микулинці, Скала Подільська); живописний природний ландшафт бере активну участь у формуванні композиції і силуету пам'ятки архітектури (Озаринці, Галич, Невицьке, Меджибіж, Підзамочок, Чортків).
- 3) Замки (38 %) за межами населених пунктів: розташовані на живописному ландшафті по сусідству з населеним пунктом, мають зручний транспортний доступ (Балаклава, Білгород-Дністровський,

Хотин, Новомалин, Пнів, Раковець, Середнє, Хуст, Корольове, Зіньків, Сутківці, Свірж, Старе Село, Олесько, Підгірні, Муроване, Іванівка, Гримайлів, Сидорів); розташовані на живописному ландшафті далеко від населених пунктів (Чуфут-Кале, Камінське, Судак, Керч, Тайкури, Губків, Квасове, Чернокозинці, Гологори, Добромиль, Бучач, Гусятин, Кудринець).[1, с.67]

2. 2. Аналіз використання замків в туризмі в Україні та світі.

Замкова індустрія – охорона, збереження, експлуатація великих будівель, що мають історичне і/або архітектурне значення. Ці будівлі – невід'ємний елемент загальнонаціональної культурної спадщини, який необхідно зберігати як свідчення минулого країни. [3 ,с.137]

Багато замків у Східній і Західній Європі. Найбільш популярні французькі замки-готелі. Користуються популярністю також замки Великобританії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Іспанії, Італії, Чехії, Польщі, Прибалтики. Замковий туризм нині користується найбільшим попитом у Європі – йому надають перевагу майже 30% туристів.[5] В Польщі охороняється близько 1500 замків і фортець, частина з них законсервована й перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегрована у прибуткові готельний, ресторанний, фестивально-анімаційний та екскурсійно-туристичний бізнес. Тобто, замки продовжують жити і служити людям. Аналогічна ситуація має місце в Чехії, де на невеличкій за розмірами території зосереджено аж 3000 фортифікацій, якими опікується не стільки держава, скільки кожна місцева громада країни. А 2/3 чеських замків нині є приватною власністю. Ця обставина не "закрила" їх перед туристами, а

навпаки посприяла настільки тісній інтеграції у туристичний бізнес, що зараз будь-яка туристична подорож у Чехію не обходиться без відвідин принаймні 3-10 замків. Прибутки від замкового туризму у Чехії щорічно сягають рівня 700 – 800 млн. EUR. [2,с.22]

В Україні (якщо приблизно просумувати вартість вхідних квитків у десяток обладнаних квитковими касами фортець, перемноживши цю вартість на обсяги екскурсійних потоків) ця цифра не досягає навіть 100 тис. EUR. [2,с.22]

Приклад успішного поліфункційного використання замку в парковій зоні оприлюднив на засіданні виконавчий директор компанії «Палац Шонбрунн», Вольфганг Кіппес із Австрії. Від 1992 р. палац загосподарювала приватна компанія, де працює 180 осіб. Від 1996 р. палац Шонбрунн внесений до Переліку світової спадщини ЮНЕСКО, і приймає до 9 млн. туристів на рік. Усі видатки на утримання палацу сплачує підприємство, яке його експлуатує, однак воно ж є власником і всіх доходів. «Наша головна мета охороняти і реставрувати палац, а для цього ми повинні всякчас дбати про економічну основу. Загалом наш дохід за рік становить 32 млн євро, з них чистого прибутку 13 млн євро. На одного працівника в рік припадає 194 тис. євро, решту ми можемо інвестувати в реставрацію», – пояснив Вольфганг Кіппес. [4]

Не менш успішним є й господарювання у Нідерландах компанії «МонументенВахт», про діяльність якої розповів Жак Акербун. «МонументенВахт» на договірній основі із Державним фондом реставрації обстежує пам'ятки архітектури (приватні будинки, храми, замки, вітряки тощо), визначає потребу в реставраційних роботах, на яку власники чи орендарі можуть брати субсидії, позики з низькими відсотками або зменшувати податки [4]. Зацікавлені в діяльності «МонументенВахт» і страхові компанії, бо пильний догляд за пам'ятками різко зменшив число пожеж, а

значить і страхових виплат. «Економічна цінність культурної спадщини беззаперечна. Пам'ятки генерують вартість у туристичну інфраструктуру. Тому, коли пам'ятку вже не можна внаслідок її пошкодження використовувати за початковим призначенням, їй слід підшукати альтернативну функцію, як це стало у випадку із нашим славнозвісним храмом-книгарнею», – сказав Жак Акербун.[4]

Стан збереження замкових комплексів та оцінка їхнього естетичного потенціалу, а також використання замків як об'єктів масового туризму – ці теми стали предметом обговорення на багатьох міжнародних науково-практичних конференціях. Сьогодні Україну відвідує близько 12 млн. туристів щороку. Проте туристична галузь в Україні сьогодні розвинена недостатньо, хоча в цілому світі спостерігається активізація туристичного бізнесу. Варто зазначити, з 2014 року спостерігається зростання кількості в'їзних туристів (рис. 2. 1) і ця позитивна тенденція продовжується і до нині. Така ж ситуація і з тенденцією на ринку внутрішнього туризму: з 2014 року зростає кількість внутрішніх туристів, хоча мав місце і незначний спад в 2018 р. (рис. 2. 2). Хоча згадані тенденції і є позитивними, однак досягнення їх показників рівня 2012 року є значно меншими.

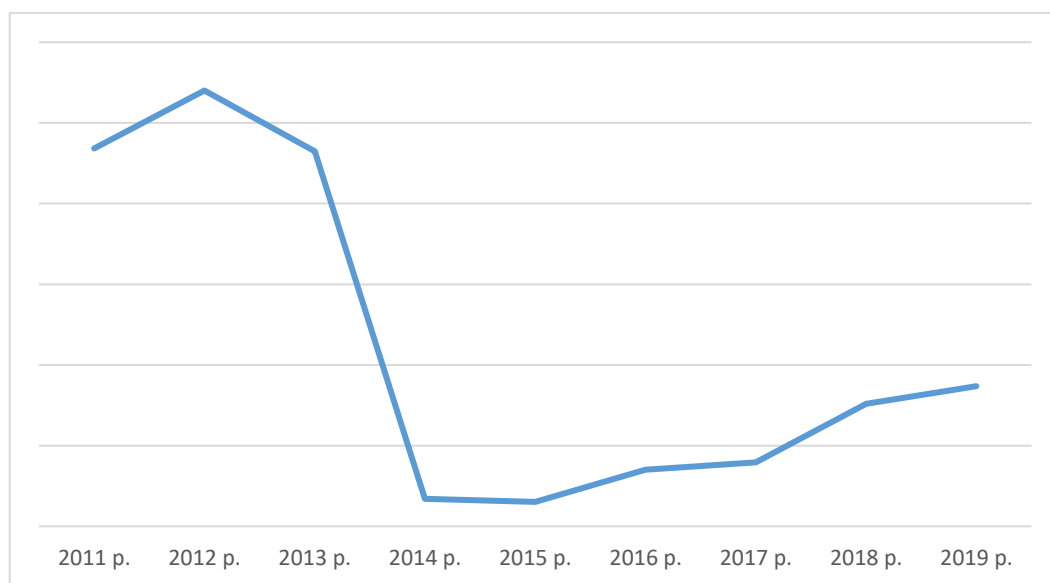

Рис. 2.1. Динаміка кількості в'їзних туристів в Україну

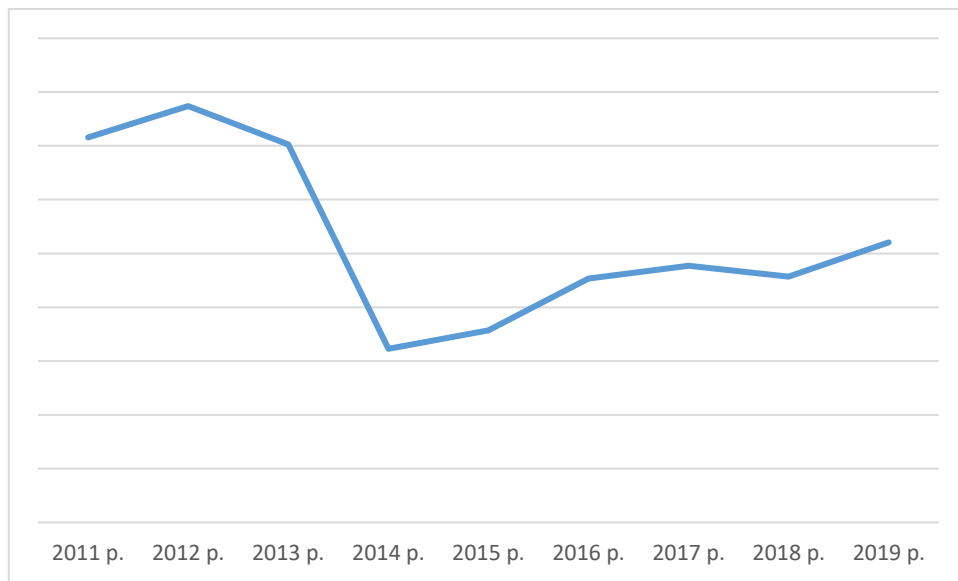

Рис. 2.2. Динаміка кількості внутрішніх туристів в Україні

У деяких країнах, зокрема в Ірландії, надходження від туризму у держбюджет становлять 50-60 відсотків усіх надходжень. Туристична галузь посідає в світі третє місце за прибутками. [6]

В Україні залишилось більше півсотні замків. Щоб їх відродити необхідно 200 мільйонів доларів. Для державної казни це - непосильна ноша. Але в країні багато людей, які могли б вложити кошти в реконструкцію історичних об'єктів.

Музеїфікація пам'ятки важлива, і музей у ній – найвідповідніше функція, бо це не означає, що там тільки картини висять, там може бути представницька резиденція, можна зібрання поважні робити, концерти, конференції. До замків, де є музеї, залюбки тягнуться туристи. От тільки інфраструктури в нас немає. В інфраструктуру треба інвестувати, тоді й музейним замкам прибуток збільшиться.

Наприклад, у Свірзькому замку могли б поєднатися музей, ресторан і готель, а у млині над ставом – готель чи ресторан. Притік відвідувачів до

оборонної вежі у П'ятничанах підсилили б етнографічні садиби коваля, гончара й лозоплетника, де можна було б спинитися на день. До музею в Олесько можна було б також додати рекреаційну функцію. А замок у Бродах ідеально надається до мілітарного музею та інших функцій, які б не суперечили головній, а тематично її підсилювали.

Золочівський замок 22 роки відроджують за допомогою місцевих спонсорів та добровольців із Канади й Америки. Держава тільки 20 процентів з того, що зроблене, фінансувала, а решту – своїми силами. Зараз Золочівський замок також став популярний. Він ще не був дороблений, як туди поїхали туристи. Їдуть маси, їдуть із України, Білорусі, Росії. Тільки за цей рік у Золочеві заробили 0,5 млн грн.[4]

120 років тому думали, що в Олеському замку зробити: школу чи музей Яна Собеського. Вирішили зробити школу, і вона зруйнувала замок. А у 1975 р. заходилися робити там музей українського мистецтва, піднімали споруду буквально із руїн, із згарища. Усе своїми руками робили наукові працівники галереї. 30 років там музей, про який знають усі в Україні, а в монастирський приміщеннях - фондосховище, де тисячі врятованих творів мистецтва! [4]

Потрібно розробляти концепцію розвитку старовинних споруд, яка передбачає як реставрацію, так і перетворення їх на туристичні центри при максимальній доступності для громади. Після вироблення концепції має бути розроблений бізнес-план, щоб ці споруди були прибутковими, а не жебрали гроші з державного бюджету.

До слова, фахівці, опитані Радіо Свобода, виділяють декілька чинників, які обмежують розвиток внутрішньо українського туризму, навіть попри карантинне закриття кордонів:

- українські готелі, перевізники та туроператори не можуть налагодити постійного партнерства, як це роблять закордонні гравці ринку. Відтак немає «гуртових» знижок, спеціальних цін та взаємного інтересу поліпшувати сервіс;
- Гірша якість послуг стосовно їхньої вартості. В Україні майже нереально отримати такий сервіс, як у Туреччині, за ті ж гроші, визнає Ігор Голубаха.
- в Україні мало готелів, здатних приймати туристів та забезпечувати сервіс на ту кількість «зірок», яку вони формально мають. І загалом українська туристична галузь – вкрай маленька в порівнянні з країнами-сусідами. Так, місто Краків у Польщі щороку приймає 14 мільйонів туристів. Для порівняння – український Львів приймає трохи більше від двох мільйонів гостей на рік;
- чистота пляжів, безпека, якість доріг та води у водоймах – все це в Україні зазвичай гірше, ніж на популярних закордонних курортах;
- в Україні – значно гірший інвестиційний клімат для туристичної галузі, ніж в інших країнах регіону;
- коронавірус став фактором невизначеності не лише для зовнішнього, але й для внутрішнього туризму;
- українці, для яких ціни на морських і в карпатських курортах є зависокими, подорожують у відомі їм мальовничі місця самостійно: на своїх автівках, з власними наметами замість готельних номерів [8].

Для популяризації подорожей Україною COVID-19 зробив більше, ніж всі українські уряди разом взяті. Українці нарешті почали подорожувати Україною, і це чудово. Звісно, більшість таких подорожей люди організують самостійно. І туристична інфраструктура, яка могла б заробити на сплеску

внутрішнього туризму, практично не має від цього вигоди. Але в таких подорожах своєю країною варто бачити і позитив.

2.3. Державне регулювання використання замків в туризмі

Усі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини перебувають під охороною держави. Діє спеціальний Закон України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000 р. № 1805-ІП, що регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь.

У ст. 1 цього Закону України затверджені такі офіційні краєзнавчі терміни:

- культурна спадщина — сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини;
- об'єкт культурної спадщини — місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність;

- пам'ятка — об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;
- охорона культурної спадщини — комплекс заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), захисту, збереження, належного утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, реабілітації та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

А в ст. 2 Закону подано таку офіційну класифікацію об'єктів національної культурної спадщини (рис. 2.3).

Чинна в Україні державна класифікація об'єктів національної історико-культурної спадщини представлена на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Чинна в Україні державна класифікація об'єктів національної історико-культурної спадщини

Закон України "Про охорону культурної спадщини" подає таке тлумачення офіційно вживаних туристично-краєзнавчих понять:

- споруди (витвори) — твори архітектури та інженерного мистецтва разом із природними чи створеними людиною елементами, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;
- комплекси (ансамблі) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю архітектурою та органічним зв'язком з ландшафтами;
- визначні місця — топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду;

- археологічні об'єкти — городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів; могильники, культові місця та споруди, мегаліти, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою;
- історичні об'єкти — будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;
- об'єкти монументального мистецтва — твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);
- об'єкти архітектури та містобудування — історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва;
- об'єкти садово-паркового мистецтва — поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;
- ландшафтні об'єкти — природні території, які мають історичну цінність.

В Україні створена Державна система охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на

Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини.

Крім того, в Україні діє цілий ряд різноманітних громадських організацій і товариств, асоціацій, об'єднань, що займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Серед громадських об'єднань провідну роль у нашій державі відіграє Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Установчий з'їзд Українського товариства охорони пам'яток історії та культури відбувся в грудні 1966 р., наступного року був затверджений його Статут. Першим головою товариства було обрано К. К. Дубину. З 1967 р. по 1988 р. товариство очолював академік АН УРСР П. Т. Тронько. Лише за перший рік існування кількість членів товариства досягла понад 2 млн осіб.

Головним завданням діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури стало залучення широкої громадськості до виявлення, охорони, дослідження і пропаганди пам'яток історії та культури.

За своєю структурою, призначенням, формами і методами роботи Товариство є організацією краєзнавчого профілю з широко розгалуженою мережею місцевих підрозділів. Чільне місце у його діяльності посідає виявлення, фіксація, облік і дослідження всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковій розробці проблем пам'яткознавства, екології і культури, вивчення причинно-наслідкових зв'язків людини з місцевим культурним середовищем. Науково-дослідну роботу товариство здійснює на громадських засадах через свої науково-методичні ради, секції і комісії, які об'єднують учених, краєзнавців, діячів культури, спеціалістів різних галузей знань.

Висновки до розділу 2

Україна вкотре повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цієї проблеми визначається тим фактом, що замкова спадщина перебуває у вкрай занедбаному стані. Хоча наша держава має всі перспективи, щоб зайняти конкурентну позицію на високоприбутковому європейському ринку замкового туризму.

В Україні залишилось більше півсотні замків. Щоб їх відродити необхідно 200 мільйонів доларів. Для державної казни це - непосильна ноша. Але в країні багато людей, які могли б вложить кошти в реконструкцію історичних об'єктів.

В Україні створена Державна система охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини.

Крім того, в Україні діє цілий ряд різноманітних громадських організацій і товариств, асоціацій, об'єднань, що займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Серед громадських об'єднань провідну роль у нашій державі відіграє Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Установчий з'їзд Українського товариства охорони пам'яток історії та культури відбувся в грудні 1966 р., наступного року був затверджений його Статут. Першим головою товариства було обрано К. К. Дубину. З 1967 р. по 1988 р. товариство очолював академік АН УРСР П. Т. Тронько. Лише за перший рік існування кількість членів товариства досягла понад 2 млн осіб.

РОЗДІЛ III

Шляхи покращення використання замків України в туризмі

3. 1. Вдосконалення державного регулювання та зарубіжний досвід

Інтеграційні процеси актуалізують значення самобутності українського народу, повагу до історії та культурного надбання. Це, у свою чергу, потребує від державної влади та органів місцевого самоврядування особливого підходу до управління сферою збереження та охорони історико-культурної спадщини. Особливого значення місцевий та регіональний аспект набуває в процесі забезпечення ефективного збереження історико-культурних надбань. Тому зрозуміло, що центральні органи влади виконують, переважно, координаційні та контрольні функції, надаючи загальні напрями для діяльності в цій сфері для органів управління на місцевому рівні. Йдеться про особливості просування національного туристичного продукту на внутрішній і світові ринки, способи залучення інвестицій у туристичну галузь, можливість підтримки органами місцевого управління розвитку замкового туризму в регіонах України.

Усі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини, як вже зазначалось у п.2.3., перебувають під охороною держави. Законом України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000 р. № 180, закладено правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах наступних поколінь [1]. Серія: Державне управління, 2012 р., № 3 (39) 93 Коротка кадастрова інформація про пам'ятки архітектури й містобудування України міститься у спеціальному Державному

реєстрі національного культурного надбання [2]. У ньому зібрано інформацію про 1665 пам'яток архітектури у 915 населених пунктах країни, у тому числі 160 споруд оборонного зодчества України. Стан більшості названих пам'яток, без перебільшення, незадовільний. І, насамперед, це стосується споруд оборонного зодчества: більше ніж сотня фортифікаційних споруд являють собою жалюгідні руїни. Відсутність реального власника та суттєвої державної охорони сприяє подальшому нищенню цих пам'яток, перетворенню їх на смітники та звалища будівельних матеріалів тощо. Необхідно визнати: ми в більшості випадків не цінуємо своєї історико-культурної спадщини, не пишаємося нею, як це прийнято в більшості цивілізованих країн. Наприклад, у Чеській Республіці, де на відносно невеликій території зосереджено понад 3000 фортифікаційних споруд, ними опікується як кожна територіальна громада, так і держава в цілому. Аналогічна ситуація і в сусідній Республіці Польщі, де під охороною держави знаходиться близько 1500 оборонних споруд (замків і фортець), більша частина з яких законсервована і перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегровані у прибутковий туристичний бізнес (готельний, екскурсійний, ресторанний, фестивальний тощо). В Україні створено Державну систему охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладено на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноваженні органи охорони культурної спадщини. Водночас в Україні діє ряд різноманітних громадських асоціацій, об'єднань, організацій і товариств, що займаються питаннями охорони культурної спадщини. Охорона та збереження об'єктів історико-культурної спадщини на місцевому рівні, відповідно до чинного Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", забезпечується виконавчими комітетами відповідних органів місцевого самоврядування. До специфічних повноважень цих органів належать такі, як: популяризація справи

охорони культурної спадщини на відповідній території, організація науково-методичної, виставкової та видавничої діяльності у цій сфері, організація досліджень об'єктів культурної спадщини, участь в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини. Саме органи місцевого самоврядування зобов'язані створювати умови для розвитку туризму, сприяти відродженню Серія: Державне управління, 2012 р., № 3 (39) 95 осередків народної творчості, національно-культурних традицій місцевого населення, художніх промислів та ремесел, у рамках делегованих повноважень у галузі будівництва забезпечувати охорону, реставрацію та використання пам'яток історії та культури. Вони зобов'язані здійснювати моніторинг фізичного стану визначних пам'ятних об'єктів історії. Саме органи місцевого самоврядування мають виключну компетенцію із внесення пропозицій до центральних органів влади щодо оголошення об'єктів, що мають історичну цінність, пам'ятками, які охороняються законодавством [8]. Отже, саме органи місцевого управління (міське управління – складний різновид публічної влади, який може включати, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює поєднання в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал) [9] та їх керівництво з огляду на свої функціональні обов'язки мають повну інформацію стосовно стану пам'яток, які знаходяться на підвідомчій їм території. Відповідно до інформації щодо стану нововиявлених пам'яток та тих, що вже перебувають під наглядом органів влади, плануються заходи для їх збереження. У більшості випадків такі заходи виявляються недостатніми, несвоєчасними та неадекватними складності робіт, яких потребує стан пам'ятки. Крім того, часто такі заходи виконуються не оперативно і тому виявляються не своєчасними. Серед громадських об'єднань провідну роль відіграє Українське товариство охорони

пам'яток історії та культури. Головним завданням товариства стало залучення широкої громадськості до виявлення, охорони, дослідження і пропаганди пам'яток історії та культури. За своєю структурою, формами і методами роботи товариство є організацією краєзнавчого профілю з широко розгалуженою мережею по всій країні. Провідне місце у його діяльності посідають облік і дослідження всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковій розробці проблем пам'яткознавства і культури. Упродовж проведених останніми роками досліджень отримано результати, які підтверджують, що більшість фортифікаційних споруд мають потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Можна визначити декілька головних напрямів туристичної привабливості оборонних споруд України: історико-архітектурний (високий рівень насиченості історико-архітектурними пам'ятками, чимало з яких мають не тільки місцеве, регіональне, загальнодержавне, а й міжнародне значення); природно-ландшафтний; культурно-мистецький (збереження традицій фольклорного мистецтва, що може бути основою для розвитку фестивального туризму). Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку. При цьому замковий туризм повинен давати економічну вигоду, насамперед, місцевій територіальній громаді. Адже він здатний підтримувати історико-культурну спадщину в тому разі, коли базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності. У зв'язку з цим, одним із завдань органів місцевого управління має стати створення та упорядкування інфраструктури, комунікацій, транспортного сполучення, що поєднує інтереси туристичної галузі з метою охорони і популяризації історико-культурної спадщини. Ці напрями можна доповнити елементами релігійного

туризму, а також набутої останніми роками тенденції щодо розвитку агро-, еко-, спортивно-оздоровчого, науково-пізнавального видів туризму. Діяльність органів місцевого управління повинна бути сфокусована і на організації та заохоченні науково-просвітницької роботи і проведенні інформаційно-реklamних заходів. Для розвитку замкового туризму в Україні необхідно: вивчити та структурувати місцеві напрацювання на предмет розвитку цього виду туризму; здійснити наукові дослідження і підготувати науково-дослідне підґрунтя для розроблення та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з питань замкового туризму; розробити на цій основі Стратегічну програму розвитку замкового туризму в Україні р. На сьогодні в розвитку замкового туризму першочерговими повинні стати такі заходи управлінської діяльності: затвердження органами місцевого управління нормативно-правових документів “Положення про екскурсійну діяльність на території державних історико-архітектурних заповідників та на об’єктах оборонних споруд; формування бюджетів розвитку міст із залученням інвестиційних ресурсів підприємницьких структур, які працюють у сфері обслуговування (розміщення, побуту, торгівлі) за загальноприйнятною громадською програмою регенерації населених пунктів; створення рівних умов для функціонування підприємницьких структур у населених пунктах з метою впровадження інноваційно-інвестиційних проектів.

Ефективний розвиток туристичної галузі в Україні, як пріоритетний важливий напрям, можливий лише за досягнення єдиної умови – координації зусиль державної влади, органів місцевого управління та громадських і підприємницьких структур. Саме тоді, коли система цих інституцій працюватиме через відповідний механізм, можна буде ISSN 1813-3401. Держава та регіони практично відчуті управління розвитком замкового

туризму в чітко вираженій його соціальній функції. Конструктивні та ефективні управлінські дії сприятимуть реалізації програм відтворення на території історичних міст унікальних історико-архітектурних ансамблів. З метою оптимізації процесу співпраці з центральними органами влади доцільно застосовувати таку схему, коли розробка документації для реставраційних робіт має відбуватися за рахунок бюджетів територіальних громад, а подальше фінансування робіт для об'єктів національного значення – за рахунок Державного бюджету України. Необхідно враховувати, що з державного бюджету виділяються кошти на реєстрацію пам'яток архітектури лише національного значення. Тому для пам'яток місцевого значення необхідно вишукувати джерела фінансування на місцевому рівні: бюджетні кошти, кошти власників та користувачів, благодійні та спонсорські внески. Отже, створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам'яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві.

При вирішенні проблем залучення замків як туристичних об'єктів допоможуть такі заходи:

- проведення наукових експертиз технічного їх стану;
- збільшення частки зовнішніх інвестицій;
- комплексне їх залучення у рекреаційно-туристичні маршрути;
- заохочення волонтерського руху, створення нових форм факультативного навчання з використанням місцевого краєзнавчого потенціалу замків;

- активізація інформаційно-роз'яснювальної роботи відносно твердинь найсучаснішими формами та методами, що дасть змогу охопити в такий спосіб якнайширший контингент туристів.

Україні варто вивчити успішний досвід передачі замків та палаців у приватну власність чи концесію? Розберемося з кожним із цих видів.

Державна власність. Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» у 2011 році було передано до сфери управління Міністерства культури України. Отож, усі дозволи та погодження адміністрація фортеці узгоджує з представниками уряду.

Окрім коштів з Держбюджету, Хотинська фортеця також активно залучає грантові кошти. Зокрема, в рамках реалізації міжнародного проекту «Середньовічні перлини – Хотин, Сороки, Сучава», який фінансується Євросоюзом, заповідник отримав понад 6 мільйонів гривень.

Ще одна форма управління об'єктами історичної спадщини – підпорядкування обласній раді. Зокрема, Державний історико-культурний заповідник «Меджибіж» задоволений таким видом права власності. За словами очільника заповідника, об'єднана територіальна громада не має необхідних коштів для масштабних реставраційних робіт, натомість з Держбюджету та скарбниці облради вдалося «вибити» кошти на проект вартістю 63 мільйони гривень. Також у заповіднику бідкаються, що багато з пам'яткових об'єктів Меджибожа ніде не стоїть на балансі, тож їхня подальша доля невідома. Саме тому адміністрація хоче, щоб місцева влада взяла ці об'єкти «під своє крило».

Восени 2018 року декілька громадських організацій висловлювали підозри про те, що Львівська обласна рада хоче, аби замки регіону перейшли

з державної у комунальну власність для подальшої передачі їх у приватні руки. Натомість в облраді запевняли, що замки Львівщини «повинні бути у державній власності».

Комунальна власність. Щоправда, передавати замки у власність держави погоджуються не всі: зберегти замки можна також, якщо вони на балансі міської ради. Так, і директор департаменту гуманітарної політики Кам'янець-Подільської міськради Альона Кузема, і очільник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Олександр Заремба в один голос наголошували Vdalo.info на перевагах комунальної власності.

Один з очевидних недоліків комунальної власності – обмежені фінансові можливості міськрад.

Концесія. Концесія – це форма державно-приватного партнерства, що передбачає передачу об'єктів державної власності у тимчасове користування приватним підприємствам.

Успішний приклад концесії в Україні – замок Сент-Міклош (Чинадіївський замок) у Закарпатській області. У 2001 році замок передали у концесію художнику Йосипу Бартошу, який разом із дружиною та однодумцями врятував пам'ятку від руйнації, зокрема, відреставрували інтер'єр першого поверху споруди. Тепер у замку часто відбуваються міжнародні та місцеві мистецькі заходи. З 2012 року в замку стартував міжнародний фестиваль середньовічної культури «Срібний Татош», де сходяться в бою лицарі-реконструктори з кількох країн, зокрема, України, Угорщини, Словаччини й ін.

Та все ж практично усі новини про концесію в українських ЗМІ мають нотку «зради»: «Концесія замків і палаців – це ярмо, – Яковина» (видання «Збруч»), «Державний експеримент із передачею замків у концесію

провалився» («Історична правда»), «Недієздатна концесія: палаци та замки чекають нових господарів» (DW), «Сезонний «розпродаж» замків» («Львівський портал»).

Дійсно, в Україні наразі не так багато успішних прикладів концесії. Львівщина – єдиний регіон, який може похвалитися чи не найбільшим у державі досвідом передання пам'яток інвесторам. Щоправда, він теж швидше невдалий.

Так, у лютому 2010 року в концесію на 49 років Львівська ОДА передала палац у Тартакові. Концесіонером став приватний підприємець Ігор Новосад. Інвестор зобов'язувався вивести палац з аварійного стану і зробити там туристично-відпочинковий центр.

Супротивники концесії вказують на те, що в Україні законодавчо не відпрацьований механізм відповідальності для концесіонерів, потенційні інвестори ж натомість кивають на необхідність підтримки з боку держави.

Загалом, концесія – найрозповсюдженіший у світі тип державно-приватного партнерства, в якому об'єкт залишається у державній власності, але право користування, інвестування й отримання прибутків від його експлуатації — а заодно й можливі операційні ризики — відходять до приватного інвестора.

Продаж. Поки Україна ще «буксує» на питанні концесії, в Європейському Союзі вже не перший рік активно діє практика продажу замків. Якщо держава або орган місцевого самоврядування не має коштів для утримання чи відновлення історичної пам'ятки, то з таким об'єктом безболісно прощаються, виставивши його на продаж за умови збереження автентичності та його

доступності для відвідувачів. Так, у Франції за мільйон євро продають замок, де загинув Річард Левове Серце.

У Чеській Республіці оголошення на кшталт «Продається замок» можна знайти в інтернеті та навіть у фірмах з продажу нерухомості.

Є багато прикладів, як невеликі палаци чи напіврозвалені замки перетворились у затишні готелі, ресторани чи туристичні центри. Якщо ж нові власники з планами на перебудову не впорались, то замок чи вілла перепродаються. Головна мета залишається одна: замок має знайти господаря, який зможе зберегти його для нащадків.

Багато яскравих прикладів перетворення замків є також у Польщі. Так, замок Рин колись був оселею для хрестоносців, а тепер став одним з найвідоміших готелів у країні. Будівельні роботи велися близько 1,5 року, на підготовку та отримання дозволів власник витратив 7 років. Вхід у замок – безкоштовний для відвідувачів. Влада тритисячного містечка Рин задоволена співпрацею і вже запропонувала власнику готелю викупити ще два історичні об'єкти.

Щоправда, кожна країна має чіткі, а подекуди доволі жорсткі закони щодо охорони пам'яток культури. Якщо новий власник хоче провести на об'єкті якісь будівельні зміни, то вони мають бути заздалегідь узгоджені з профільними установами. Також власнику пам'ятки надають необхідні рекомендації щодо отримання можливих дозволів для проведення робіт.

3.2. Напрями розвитку використання замків в туризмі

Хоча потрібно зазначити і той факт, що порятунок пам'яток старовини є недешевою справою. Здійснити її, як вважають спеціалісти, можна трьома шляхами. Перший – реставрація того самого замку і збереження від подальшого руйнування та проведення тут екскурсій. Другий – приведення у належний стан з подальшим перетворенням на постійно діючий музей або щось на подібне культурного центру, і третій – повна трансформація споруди у сучасний готель, мотель або якийсь інший заклад сервісу. Так от, якщо зробити відповідні розрахунки, для прикладу, замкової споруди в Микулинцях Тербовлянського району, то близько двохсот тисяч гривень потрібно тільки на те, аби виготовити проектну документацію для реставрації. Понад два з половиною мільйона – на її здійснення. На жаль, згадана споруда лежить в руїнах, тому й становить незначний інтерес для пізнавального туризму до цього часу. На сьогоднішній день, замок у смт. Скала-Подільська належить до національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля» (створеного від 2005 р.), як і замки у м. Тербовлі, смт. Золотий Потік, Микулинцях, селах Підзамочок, Язловець Буцацького району, Кривче Борівського району. Цей стан передбачає реставраційні роботи на цих об'єктах та залучення їх до туристичної діяльності. Наприклад, сьогодні розпочато роботу над реконструкцією феодального маєтку XVII-XVIII ст. на території Золотопотоцького замку. Тут планується відтворення побуту місцевих жителів того часу. Але, у фондах історико-архітектурного заповідника бракує коштів для повноцінного втілення в дію проекту. Тому потрібні додаткові капіталовкладення. Історично замок у селищі належав польським магнатам Потоцьким, це дає залучати до його розбудови польських інвесторів. Також, реставраційні роботи не проводяться на даний час у Підзамоцькому замку, проектом реконструкції якого займається інститут «Укрзахідпроектреставрація». На сучасному етапі з'являється багато

комерційних пропозицій пристосування пам'яток фортифікаційної архітектури до сучасних потреб. Головною відміною таких пропозицій є розрахунок на те, що пристосування, перш за все, повинно приносити економічний прибуток, ніж сприяти збереженню пам'ятки, запобігаючи її фізичному знищенню. Це розміщення розважальних закладів (ресторанів, казино, дискотек), використання під складські приміщення, виробництво. Але з точки зору охорони історико-культурної спадщини таке пристосування не лише закриває доступ бажаючим оглянути пам'ятку, а й згубно позначається на її стані. Однак, проблема розвитку замкового та інших видів туризму на основі замкових споруд – пізнавального, відпочинкового, експозиційного, тематичного, не може бути вирішена лише завдяки заходам з покращення інфраструктури та дієвим екскурсійним програмам. Тому варто звернути увагу на такі моменти, як встановлення ефективної системи управління, збереження та відновлення історико-культурних ресурсів, встановлення відповідного рівня оплати за відвідування пам'ятки архітектури, залучення як бюджетних, так і позабюджетних коштів на популяризацію та відновлення об'єктів (залучення інвестицій, а також коштів осіб, яким вдалося приватизувати замковий комплекс). Особлива роль відводиться у цьому процесі вивченню закордонного досвіду у популяризації фортечних укріплень, замків та палаців, які в більшості країн Європи на сучасному етапі максимально ефективно задіяні в туристичній діяльності для принесення прибутків без завдання шкоди таким об'єктам. У більшості країн широко практикується приватизація замків. Наприклад, у Чехії та Польщі ціни на такі споруди є доступними та навіть заниженими (замок Віттельсбахів XV ст. забудови у Чехії на момент продажу коштував 275 тис. євро – аналогічно до цін на двокімнатні квартири у цій країні). Це зумовлено тим, що власники замку зобов'язуються в подальшому залучати власні кошти на розвиток туристичної інфраструктури на території

пам'ятки та її відновлення. Гостро постає проблема приватизації замкових споруд на території України. Особливо якщо взяти до уваги попередній досвід країни, коли палац графів Лянцкоронських XVIII ст. у Старому Роздолі був проданий 123 бізнесмену, якому дісталось 4 тис. м самого палацу і 12 га парку за 460 тис. грн. Новий власник вивіз із замку цінностей на 6 млн. дол. США. Підійти до пам'ятки вже не можна – тепер це приватна власність. Реставраційні роботи там також не проводяться. Врахувавши цей невдалий приклад продажу культурної спадщини, президентом заблоковано продаж замків у приватну власність до того часу, поки не створені списки об'єктів, що не підлягають продажу. Відповідно інвестиційні пропозиції також не задовольняють закордонних спонсорів. Тому, перш за все, для вдалого залучення інвестиційних коштів слід ввести чіткі пропозиції для інвесторів. Зазвичай інвестор отримує пакет акцій об'єкта, в який він вкладає кошти. Крім того, залучення інвесторських коштів може відбуватися і на інших умовах: вкладник може отримати частку власності в результаті реалізації проекту, відсоткову частку від отриманого прибутку, частку новостворених туристичних об'єктів на території замку тощо. Тому на сучасному етапі головною проблемою популяризації замків на території регіону є недосконала державна політика стосовно їх збереження та експлуатації. Для вдосконалення системи управління збереження та експлуатації оборонних споруд слід, в першу чергу, покращити законодавчу базу, яка б дозволяла використовувати широке залучення позабюджетних коштів, крім того, варто вдосконалити понятійно-термінологічний апарат для масового розуміння ролі оборонних твердинь (наприклад, слід до визначень у Законі України «Про туризм» додати поняття «замковий туризм»); варто звернути увагу на виокремлення конкретних владних структур, які несуть відповідальність за історико-архітектурну спадщину регіону та її використання (на даний момент таких організацій є

дуже багато (обласні державні служби охорони культурної спадщини, обласні організації «Українського товариства охорони пам'яток історії та культури», управління охорони історичного середовища міських рад, обласна державна служба заповідної справи щодо національних парків, заповідників та інших природничих об'єктів, обласний Державний комітет України з будівництва та архітектури щодо пам'яток архітектури та містобудування, різноманітні Благодійні фонди та багато інших) та вони є дуже розрізнені, тому серед них немає однаковості щодо вирішення актуальних завдань із розвитку пізнавального, етнічного чи замкового туризму). Передача об'єктів на певних умовах туристичному бізнесу повинна відбуватися за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Перетворення замків на основі реконструкції у музеї, картинні галереї, самобутні готелі, відпочинкові комплекси у старовинному середньовічному стилі є надзвичайно архітектурно складним і капіталомістким та вимагає великих інвестицій. Окупність таких інвестиційних проектів, за свідченням європейського досвіду, в середньому складає 8-12 років залежно від ступеня зруйнованості споруди й обсягу фінансових і фізичних зусиль. Проте норма рентабельності інколи сягає 220-280 %. Важливо також окреслити напрями співпраці інвестора та державної архітектурної служби. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні, приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту. Пристосування пам'яток під музеї досягається при комплексному врахуванні містобудівних, функціональних і конструктивних факторів. На жаль, ці показники не завжди беруться до уваги при виборі окремих пам'яток, або історико-архітектурних комплексів для пристосування під музеї. Найчастіше недооцінюється містобудівна характеристика розташування споруд. Внаслідок цього ряд

музеїв, створених на основі пам'яток архітектури не привертають належної кількості відвідувачів і, перебуваючи осторонь від туристичних маршрутів, або в місцях, віддалених від трас, старіють фізично і морально. Винні у цьому і проєктувальники, і місцева влада, що не підтримують ділових зв'язків з товариством охорони пам'яток історії та культури, творчими спілками. Таким чином, для вдалого здійснення туристичної діяльності необхідно, насамперед, створити в регіонах законодавчу базу, яка б дозволяла такий розвиток та сприяла йому. Тому сьогодні питання про розвиток замкових споруд як туристичних об'єктів не може бути вирішене без втручання з боку держави, а також осіб, які мають можливість надати кошти на розвиток туристичної діяльності.

Висновки до розділу 3

Упродовж проведених останніми роками досліджень отримано результати, які підтверджують, що більшість фортифікаційних споруд мають потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Можна визначити декілька головних напрямів туристичної привабливості оборонних споруд України: історико-архітектурний (високий рівень насиченості історико-архітектурними пам'ятками, чимало з яких мають не тільки місцеве, регіональне, загальнодержавне, а й міжнародне значення); природно-ландшафтний; культурно-мистецький (збереження традицій фольклорного мистецтва, що може бути основою для розвитку фестивального туризму). Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього

середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку. При цьому замковий туризм повинен давати економічну вигоду, насамперед, місцевій територіальній громаді. Адже він здатний підтримувати історико-культурну спадщину в тому разі, коли базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності. У зв'язку з цим, одним із завдань органів місцевого управління має стати створення та упорядкування інфраструктури, комунікацій, транспортного сполучення, що поєднує інтереси туристичної галузі з метою охорони і популяризації історико-культурної спадщини.

Для вдосконалення системи управління збереження та експлуатації оборонних споруд слід, в першу чергу, покращити законодавчу базу, яка б дозволяла використовувати широке залучення позабюджетних коштів, крім того, варто вдосконалити понятійно-термінологічний апарат для масового розуміння ролі оборонних твердинь (наприклад, слід до визначень у Законі України «Про туризм» додати поняття «замковий туризм»); варто звернути увагу на виокремлення конкретних владних структур, які несуть відповідальність за історико-архітектурну спадщину регіону та її використання (на даний момент таких організацій є дуже багато (обласні державні служби охорони культурної спадщини, обласні організації «Українського товариства охорони пам'яток історії та культури», управління охорони історичного середовища міських рад, обласна державна служба заповідної справи щодо національних парків, заповідників та інших природничих об'єктів, обласний Державний комітет України з будівництва та архітектури щодо пам'яток архітектури та містобудування, різноманітні Благодійні фонди та багато інших) та вони є дуже розрізнені, тому серед них немає однаковості щодо вирішення актуальних завдань із розвитку пізнавального, етнічного чи

замкового туризму). Передача об'єктів на певних умовах туристичному бізнесу повинна відбуватися за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності.

ВИСНОВКИ

Замкові комплекси являють собою укріплену територію з житловими, господарськими, культовими, військовими та ін. будівлями зазвичай оточену об'єктами і спорудами оборонного типу – валами, ровами, мурами, бастіонами, вежами тощо. Нині існують різні підходи до класифікації замків. Але найбільш практичною для нас є класифікація, яку запропонував О. Лесик, згідно якої всі замки і монастирі України за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів відпочинку й туризму. На основі аналізу історичної цінності замків і монастирів, особливостей їх розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих пам'яток до сучасних реалій усі оборонні споруди нашої держави необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи.

Щодо державного регулювання, то всі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини перебувають під охороною держави. Діє спеціальний Закон України "Про охорону культурної спадщини", що регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь. Згідно до цього Закону сформовано офіційну класифікацію об'єктів національної культурної спадщини.

В Україні створена Державна система охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини.

Крім того, в Україні діє цілий ряд різноманітних громадських організацій і товариств, асоціацій, об'єднань, що займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Також замки класифікують (1) за ступенем їх збереженості можуть бути незруйнованими, зруйнованими і відновленими, зруйнованими і невідновленими; (2) за цінністю вони можуть мати всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик; (3) за архітектурним стилем передбачає поділ замкових комплексів на споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях; (4) за хронологією вони належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800-1240 рр.); доба монголо-татарського, литовського і польського панування (1240-1648 рр.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648-1775 рр.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775-1917 рр.); (5) за особливістю призначення серед них слід розрізняти замки-фортеці і замки-палаці; (6) за ознаками їх можливого використання під установи відпочинку і туризму передбачає комплексну участь усіх пам'яток історії та культури з іншими цінними факторами розвитку туризму (лісові, водні, кліматичні ресурси).

Наша країна, маючи колосальний історико-культурний туристський потенціал, має безперечну перспективу розвитку і розширення туристського

обслуговування у сфері культурного і екологічного туризму. Цьому сприяють розвиток інфраструктурних інституцій на сучасному етапі, підвищення інтересу до України у світі, розвиток сфери послуг суміжних з туризмом галузей і цілий ряд інших факторів.

В зв'язку з цим актуалізуються проблеми збереження і відродження спадщини в процесі їх туристського використання. Причому спектр цих проблем досить широкий - від охорони об'єктів від туристів до збереження автентичності сприйняття. Тому потрібно, відповідно, широкий арсенал нормативно-правових і організаційних заходів для успішного їх вирішення в інтересах збереження спадщини.

На міжнародному рівні проблеми і напрями туристського використання спадщини відображені в ряді міжнародних документів Всесвітньої туристської організації ООН. Так, Манільська декларація з світового туризму (1980 р.) свідчить: "Розвиток туризму як на національному, так і на міжнародному рівні може здійснити позитивний внесок в життя націй за допомогою добре підготовленої і якісної пропозиції, що захищає і зберігає культурну спадщину, цінності туризму і навколишню природну, соціальне і людське середовище.

У Гагській декларації з туризму (1989 р.) в якості одного з принципів (Принцип III) проголошено: "незіпсоване природне, культурне і людське довкілля є основною умовою розвитку туризму. Більше того, раціональне управління туризмом може внести значний вклад в захист і розвиток фізичного довкілля і культурної спадщини, а також в підвищення рівня життя".

Глобальний етичний кодекс туризму (1999 р.) проголосив, що "право на туризм" має кожна людина нашої планети, а її туристські ресурси є загальним надбанням людства; співтовариства, на території яких вони розташовані, мають відносно них особливі права і обов'язки. У цьому ж кодексі містяться

рекомендації для збереженню спадщини при його туристському використанні, у тому числі і відносно використання фінансових коштів для підтримки, охорони, поліпшення і реставрації об'єктів спадщини. Аналогічні підходи задекларовані і в документах ЮНЕСКО.

Принципово важливе значення для розгляду і вирішення питань збереження спадщини засобами туризму має прийнята і підтримувана UNWTO Концепція сталого розвитку туризму

Замкові та палацові комплекси мають один з найнижчих рівнів використання в Україні, так як значна їх частина, маючи важливе значення в історії країни, розвиткові архітектурно-будівельних традицій, нині не використовується, залишаючись невідомим для туристів. Звісно, що однією із найважливіших проблем замків, є їх занедбаність та зруйнованість.

Досить багато споруд замкового типу перебувають у вигляді «напівруїнації» або ж майже зруйновані, руїни. А ті, на які свого часу кошти надавались для реставрування сьогодні «заморожені», як наслідок кризи. Основні причини, які призводять до занедбаного стану замків в Україні: фінансування розвитку матеріально-технічної бази здійснюється за принципом залишку, тому кошти надходять у мізерній кількості; байдужість місцевого населення до історико-культурних цінностей; проблема функціонального змісту пам'ятки (тобто деякі пам'ятки використовують явно не за призначенням і не завжди є зрозумілим використання потенційно відреставрованих споруд); недосконалі форми державної охорони архітектурно-історичних об'єктів, часто нераціональне використання твердинь; відновлення тієї чи іншої пам'ятки не є гарантією її збереження (в разі нераціонального використання або відсутності фінансування споруда знову може занепасти); не підтримуються ґрунтовні наукові дослідження

замків та фортець; гостра потреба проведення реставраційно-консерваційних робіт, впорядкування навколишніх природних ландшафтів; атракційна непривабливість, тобто навіть реставрація і відновлення пам'ятки не є гарантією того, що вона буде включена в туристичні маршрути; недостатня інформованість людей стосовно рекреаційно-туристичного потенціалу замків і фортець; слабкий розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, зокрема транспортних сполучень.

Україну відвідує близько 12 млн. туристів щороку. Проте туристична галузь в Україні сьогодні розвинена недостатньо, хоча в цілому світі спостерігається активізація туристичного бізнесу. Варто зазначити, з 2014 року спостерігається зростання кількості в'їзних туристів і ця позитивна тенденція продовжувалась до 2019 р. Така ж ситуація і з тенденцією на ринку внутрішнього туризму: з 2014 року зростає кількість внутрішніх туристів, хоча мав місце і незначний спад в 2018 р. Хоча згадані тенденції і є позитивними, однак досягнення їх показників рівня 2012 року є значно меншими.

До слова, фахівці, опитані Радіо Свобода, виділяють декілька факторів, які обмежують розвиток внутрішньо українського туризму, навіть попри карантинне закриття кордонів: українські готелі, перевізники та туроператори не можуть налагодити постійного партнерства, як це роблять закордонні гравці ринку. Відтак немає «гуртових» знижок, спеціальних цін та взаємного інтересу поліпшувати сервіс; гірша якість послуг стосовно їхньої вартості (в Україні майже нереально отримати такий сервіс, як у Туреччині, за ті ж гроші); в Україні мало готелів, здатних приймати туристів та забезпечувати сервіс на ту кількість «зірок», яку вони формально мають і загалом українська туристична галузь – вкрай маленька в порівнянні з країнами-сусідами. Так, місто Краків у Польщі щороку приймає 14 мільйонів туристів. Для порівняння

– український Львів приймає трохи більше від двох мільйонів гостей на рік; чистота пляжів, безпека, якість доріг та води у водоймах – все це в Україні зазвичай гірше, ніж на популярних закордонних курортах; в Україні – значно гірший інвестиційний клімат для туристичної галузі, ніж в інших країнах регіону; коронавірус став фактором невизначеності не лише для зовнішнього, але й для внутрішнього туризму; українці, для яких ціни на морських і в карпатських курортах є зависокими, подорожують у відомі їм мальовничі місця самостійно: на своїх автівках, з власними наметами замість готельних номерів.

Фахівці також відзначили, що для популяризації подорожей Україною COVID-19 зробив більше, ніж всі українські уряди разом взяті. Українці нарешті почали подорожувати Україною, і це чудово. Звісно, більшість таких подорожей люди організовують самостійно.

Інтеграційні процеси актуалізують значення самобутності українського народу, повагу до історії та культурного надбання. Це, у свою чергу, потребує від державної влади та органів місцевого самоврядування особливого підходу до управління сферою збереження та охорони історико-культурної спадщини. Особливого значення місцевий та регіональний аспект набуває в процесі забезпечення ефективного збереження історико-культурних надбань. Тому зрозуміло, що центральні органи влади виконують, переважно, координаційні та контрольні функції, надаючи загальні напрями для діяльності в цій сфері для органів управління на місцевому рівні. Йдеться про особливості просування національного туристичного продукту на внутрішній і світові ринки, способи залучення інвестицій у туристичну галузь, можливість підтримки органами місцевого управління розвитку замкового туризму в регіонах України.

Упродовж проведених останніми роками досліджень отримано результати, які підтверджують, що більшість фортифікаційних споруд мають потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Можна визначити декілька головних напрямів їх туристичної привабливості: історико-архітектурний; природно-ландшафтний; культурно-мистецький.

При вирішенні проблем залучення замків як туристичних об'єктів допоможуть такі заходи: проведення наукових експертиз технічного їх стану; збільшення частки зовнішніх інвестицій; комплексне їх залучення у рекреаційно-туристичні маршрути; заохочення волонтерського руху, створення нових форм факультативного навчання з використанням місцевого краєзнавчого потенціалу замків; активізація інформаційно-роз'яснювальної роботи відносно твердинь найсучаснішими формами та методами, що дасть змогу охопити в такий спосіб якнайширший контингент туристів.

Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку. Ці напрями можна доповнити елементами релігійного, подієвого туризму, а також набутої останніми роками тенденції щодо розвитку агро-, еко-, спортивно-оздоровчого, науково-пізнавального видів туризму.

Ефективний розвиток туристичної галузі в Україні, як пріоритетний важливий напрям, можливий лише за досягнення єдиної умови – координації зусиль державної влади, органів місцевого управління та громадських і підприємницьких структур.

Створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам'яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві.

Як вже зазначалось, однією з основних проблем покращення стану та використання в туризмі замків України є брак коштів. В роботі розглянуто такі форми власності (їх переваги та недоліки) як державна, комунальна, приватна та концесія як форма державно-приватного партнерства. Саме продаж або концесія могли б забезпечити формування джерел фінансування, однак це потребує вдосконалення національного законодавства.

Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні, приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Список використаних джерел

1. Fedunkiiv Z. Polishchuk L. A fortress town of Michalche. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications. Collection of scientific articles*. Bevz. Chelm-Lviv, 2016. С. 42-48.
2. URL:
http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=244953231&cat_id=244905579 (дата звернення 23.01.2019).
3. Андрусак У. Б. Науково-проектний досвід функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів. *Прикладні науково-технічні дослідження: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (3 - 5 квітня 2019)*. Симфонія-форте. Івано-Франківськ, 2019. С. 192 - 193.
4. Аніпко Н. П. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання. *Краєзнавство, географія, туризм*. 2011. № 20. С. 15-18.
5. Антонюк Д. В. Триста п'ятнадцять польських замків і резиденцій в Україні: путівник. Ч. 2 [в 2 ч.]. – Грані-Т. К., 2012. 260 с.
6. Арсеніч М. А. Чернелицький замок у міжвоєнний період. *Пам'ятки України*. 2015. № 7 - 9. С. 60 - 67.
7. Бевз М. В. Завдання збереження та регенерації цінних архітектурно-містобудівних комплексів історичних міст. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2011. № 5-6. С 15 - 23.
8. Бевз М. В. Збереження історико-містобудівної спадщини: актуальні завдання сьогодні. *Резерви прогресу в архітектурі та будівництві*. 1994. № 278. С. 113 - 115.

9. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації архітектурних заповідних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України): дис. доктора арх.: 18.00.01. ХДУБА. Харків, 2004. 332 с.
10. Бевз М. В. Проблеми регенерації заповідних територій історичних міст. *Архітектура*. 2001. № 429. С. 146 - 155.
11. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
12. Берlach О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2008. 138 с.
13. Білецька, І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. прць, Київ : НАУ, 2011. Вип.31. С. 104-112.
14. Білоцерківська Т.М. Значення народних звичаїв та традицій для розвитку фестивального туризму в Україні. *Сфера розваг – важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу*: Зб. наук. праць. Донецьк, 2006. С. 224 – 228.
15. Близнюк А. М., Коніщева Н. Й., Давиденко Л. І. Розмежування повноважень центрального та місцевих органів виконавчої влади у сфері туризму. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому*. 2006. Вип. 10. С. 87-93.
16. Бокань В.А. Історія культури України: Навчальний посібник, 1998.
17. Вечерський В. В. Історико-культурні заповідники. *Сіверщина в історії України*. 2011. № 4. С. 6 - 10.

18. Вечерський В. В. Країна румовищ. *Серія «Фортеці й замки в Україні». Пам'ятки України.* 1996. № 2. С. 10 - 13.
19. Вечерський В. В. Фортеці й замки України: монографія. Деснянська правда. Чернігів, 2011. 664 с.
20. Відомості Верховної Ради України. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005 р., № 994_719 [Ратифіковано Законом України № 581-VII від 19.09.2013 р.]. Офіційний Вісник України. К., 2013. № 82. Ст. 1080.
21. Водзинський Є. Є. Питання формування нормативно-методичної бази охорони містобудівної спадщини. *Теорія та історія архітектури.* 1998. С. 118 - 122.
22. Войнаренко М. П. Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг // *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері).* 2007. №11. С.13-19.
23. Ворошилова Г. О. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму у формуванні глобально-конкурентних переваг. *International Scientific Journal.* 2016. № 1. С. 6-7.
24. Вперше Ужгород приймає фестиваль сотні дронів та шаленої швидкості. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/vpershe-uzhgorod-pryuymayefestyval-sotni-droniv-ta-shalenoyi-shvydkosti-foto> (дата звернення 20.01.2019).
25. Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця».
26. Державний історико-культурний заповідник «Старий Луцьк».URL: http://www.zapovidnyklutsk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=121 (дата звернення 23.01.2019)

27. Державний реєстр пам'яток архітектури національного значення Івано-Франківська обл. URL: http://ifoonsku.ucoz.ua/Derzh_rejest_pamjatokarkhitektury_nacionalne.pdf (дата звернення 21.11.2018).
28. Донскова К. С. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму в Україні та світі. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/123456789/11342>
29. Дьомін М. М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України. *Архітектурна спадщина України*. 1994. № 3. С. 5 - 10.
30. Жердьов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 143-149.
31. Жукова О. В. Замкові комплекси XII - XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: дис. канд. істор. наук: 17.00.08. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 155 с.
32. Зайцева В. М. Формування стратегії сталого розвитку туризму. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2013. Вип. 2. С. 50-57.
33. Замки-отели Германии. URL: <http://www.svoiludi.ru/germany/zamkigermanii.html> (дата звернення 06.08.2018).
34. Замок в селе Звенигород. URL: <http://zamki-kreposti.com.ua/i/469/zvenigorod-07.jpg> (дата звернення 05.03.2018).
35. Запрошує Фестиваль у Бережанському замку. URL: <https://te.20minut.ua/Berezhany/zapros hue-festival-u-berezhanskomuzamku-10447414.html> (дата звернення 20.01.2019).
36. Каднічанський Д. А. Стан та перспективи розвитку замкового туризму у Львівській області. *Географія та туризм*: Науковий збірник. № 43. Київ, 2018. С. 73–82. (Copernicus)

37. Каднічанський Д.А. Стан збереження та використання в туризмі замків та палаців Закарпатської області. *Współpraca transgraniczna w gospodarce turystycznej Polski i Ukrainy* : III Międzynarodowa Konferencja Naukowa (Lublin–Lwów 20–21–22.10.2016 r.). Люблін, 2016. С. 30.
38. Кирилов Ю. Є., Дуга В. О. Агротуристична діяльність в подальшому розвитку аграрного сектору економіки України. Таврійський науковий вісник. 2015. Вип. 91. С. 248-254.
39. Ковалев Г. Н., Виноградова В.А. Тенденции развития туризма в современных социальноэкономических условиях. Экономика и социум. 2016. №1(20). С. 1-9.
40. Ковальчук С., Миколишина В. Поняття туристичного ринку та особливості його функціонування. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 6. Т. 4. С. 60-65.
41. Ковальчук Т. Г. Перспективи розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах глобалізації світового господарства. URL:http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/23_1_2019ua/28.pdf
42. Ковешніков В., Ліфіренко О., Стукальська Н. Інноваційні види туризму. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 38-44.
43. Козубова Н. Туристичні послуги як об'єкт ринкових відносин в Україні. Інноваційна економіка. 2014. № 2. С. 137-143.
44. Конкуренція у сфері туристичного бізнесу. URL: <http://www.virtual.ks.ua/students/1468-competition-in-tourismbusiness.html>
45. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів : Світ, 1993. 173 с.;
46. Лесик О.В. Замки та монастирі України. Львів : Світ, 1993.
47. Лінтур І.В. Інноваційний потенціал у сфері готельно-ресторанного бізнесу. URL : <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/>

48. Лісіца Т. Туристична діяльність: облік та оподаткування. Вісник офіційно про податки. 2017. № 34. URL : <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005703-turistichna-diyalnist-oblik-ta-opodatkuvannya>. (дата звернення: 07.04.2020).
49. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. – Львів : Центр Європи, 1997. – 160 с.
50. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів: Центр Європи, 2005. 192 с.
51. Оконченко О. М. *Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI - кінця XVII століть*: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2015. 335 с.
52. Омельчук Б. А. Вивчення, збереження та використання замків і фортець Західної України: історичний аспект. *Вісник НУ «ЛП»*, 2012. № 724. С. 74 - 80.
53. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні. *Пам'ятки України*. 1996. № 2. С 13-25. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони. Сер. Держ. упр.* 2012. Вип. 3. С. 92-96.
54. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 25 липня 2000 р. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 39.
55. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 31. С. 241.
56. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.
57. Федункив З. Эволюция оборонительных укреплений бастионных регулярных замков Западной Украины. *Вопросы истории фортификации*.

Научный рецензированный альманах (С-Петербург-Москва: «Остров», 2015).
2015. №5. С. 15-28.

58. Федунків З. Еволюція оборонних укріплень бастионних регулярних замків Західної України. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-технічний збірник*. Київ: КНУБА, 2016. Вип. №43. С. 332-342.

59. Федунків З. Замок і міські укріплення м. Калуша XVI – XVIII ст. в світлі історичних та картографічних джерел. *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*. Збірник наукових праць. Львів: «Растр», 2015. С. 297-305.

60. Федунків З. Локалізація замку і міських укріплень м. Калуш XVI–XVIII ст. за історичними та картографічними матеріалами. *Праці Центру пам'яткознавства*. Збірник наукових праць. №27. Київ, 2015. 334 с. С. 278-290.

61. Федунків З., Дуфенюк О. Укріплене містечко Більшівці та проблеми його дослідження. *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*. Збірник наукових праць. Львів: «Растр». 2015. С. 306-317

62. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні : монографія. Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010.